

Prolegomena kanonického práva – charismata a jejich institucionalizace v prvotní církvi¹

Prolegomena in the Canon Law – the Charismas and Their Institutionalization in the Early Church

Stanislav Příbyl

Abstract: *The presented study focuses on the key issues of the Canon law – the charismas and their institutionalization in the Early Church. The author pays his attention primarily to following questions: Glossolalia, Divination, Teachers, Healing, Introducing the Church, Stabilization of the Church Structures, and the Highest Shepherd.*

Key Words: *The Canon Law; Prolegomena; Charismas and Their Institutionalization; the Early Church; Introducing the Church; Stabilization of the Church Structures.*

Abstrakt: *Předložená studie se zaměřuje na klíčovou problematiku kanonického práva – charismat a jejich institucionalizace v prvotní církvi. Autor věnuje primární pozornost následujícím otázkám: Glosolálie, Prorokování, Učitelé, Uzdravování, Představení církve, Stabilizace církevních struktur, a závěrem také otázce nejvyššího Pastýře.*

Klíčová slova: *Kanonické právo; Prolegomena; charismata a jejich institucionalizace; prvotní církev; představení církve; stabilizace církevních struktur.*

Apoštolská konstituce „*Sacrae disciplinae leges*“, kterou papež Jan Pavel II. promulgoval Kodex kanonického práva,² uvádí rozličná duchovní obdarování – charismata – do celku života a organismu církve. Argumentuje na základě analýzy biblických novozákonních pramenů: „Tak nám Nový zákon umožňuje mnohem lépe pochopit důležitost kázně, aby-

¹ Studie je výstupem z vědeckého projektu VEGA s názvem „Teológia a právo – Prínos kresťanstva k rozvoju európskej právnej kultúry“, registrovaného pod číslom 1/0495/11.

² *Acta Apostolicae Sedis*. 1983, vol. 75, pars II, s. 1033-1363.

chom lépe porozuměli vazbám, které ji těsně spojují se spásonosnou povahou evangelia. Když je tomu tak, je dostatečně zřejmé, že není cílem kodexu, aby v životě církve nahradil víru, milost, charismata nebo především lásku. Naopak kodex má v záměru navodit takový pořádek v životě společenství církve, který dá přednost lásce, milosti a charismatům a současně usnadní jejich růst jak v životě společenství církve, tak jednotlivců, kteří k němu patří.³ Charismata jednotlivých křesťanů hrála zásadní úlohu zejména v životě rané církve, avšak od samého počátku bylo také žádoucí, aby se nerealizovala chaoticky. O tom svědčí zejména listy apoštola Pavla.

Glosolálie

Ve shromážděních rané církve nevládla „pneumatická anarchie“ nebo „pneumatická demokracie“, navozující romantickou představu o spontánní neuspořádanosti v prvotní církvi.⁴ Spíše lze hovořit o souhře a vzájemném doplňování rozmanitých charismat.⁵ Samotnému Pavlovi navíc velice záleželo na upevnění řádu v bohoslužebných shromážděních, jehož projevem mělo být také usměrňované pořadí prorokování a jeho výkladu, jeho bezprostřední „hermeneutiky“, jak o tom svědčí jeho první list Korintánům: „Pokud jde o mluvení jazyky, ať promluví dva nebo tři, jeden po druhém, a někdo ať vykládá. Kdyby neměli vykladače (*dierméneutés*), ať ve shromáždění mlčí, každý ať mluví ve vytržení jen pro sebe a před Bohem.“ (1Kor 14,27-28)

³ *Codex Iuris Canonici: Kodex kanonického práva: Úřední znění textu a překlad do češtiny. Latinsko-české vydání s věcným rejstříkem.* 1. vyd. Praha: Zvon, 1994, s. XIV-XV. ISBN 80-7113-082-6.

⁴ „Církve stojí pod slovem Božím (resp. Páně) a pod otcovskou kázní apoštola, který je založil. Protože jim vládne Duch, je tento Duch darován jako celek a v jednotě; a také osoby zastávající úřady nebo požívající cti stojí jako členové církevní obce uvnitř její jednoty, nikoli nad ní.“ Von HARNACK, A. *Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten: Urchristentum und Katholizismus.* 1. Aufl. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980, s. 35. ISBN 3-534-07504-8.

⁵ „Všichni křesťané obdrželi Ducha a stali se ‚duchovními‘. Bez něho pro Pavla neexistuje křesťanská identita a duchovní život. Avšak jednota v Duchu neznamená pro Pavla plošnou ‚rovnost‘. Pro něho je podstatné, že nosná jednota všem darovaného Ducha se konkrétně projevuje v rozmanitosti rozličných, osobně udělených darů. Pavel nezná působení Ducha v nějaké beztvaré všeobecnosti a libovolné zaměnitelnosti: jeden přijal takový, druhý zase jiný dar, takže život církve se projevuje vždy jen v souhře různých duchovních schopností, které se navzájem doplňují, a právě tímto způsobem zjevují plnost a jednomyšlnost Kristova Ducha.“ Von CAMPENHAUSEN, H. *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten.* 1. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 1953, s. 61. Beiträge zur historischen Theologie 14.

Mluvení jazyky zde bylo jistě zvláštním, ba rozpoznávacím znamením prorockého charismatu. Tyto tzv. glosolálie však měly mít smysl pouze tehdy, jestliže byly přeloženy do srozumitelné podoby, aby posloužily povzbuzení křesťanů shromážděných ve víře: „V Zákoně je psáno: ‚Jinými jazyky a ústy cizozemců budu mluvit k tomuto lidu, ale ani tak mě nebudou poslouchat‘, praví Hospodin. Mluvení jazyky (*glóssai*) není tedy znamením k víře, nýbrž k nevěře, prorocká řeč však nevede k nevěře, nýbrž k víře. Kdyby se celá církev sešla ve shromáždění a všichni by mluvili ve vytržení, a přišli by tam lidé nezasvěcení a nevěřící, cožpak neřeknou, že blázníte?“ (1Kor 14,21-23) Sám Pavel o svých mimořádných darech nepochybuje, avšak má o to více na mysli především prospěch shromáždění církve: „Děkuji Bohu, že mám dar mluvit jazyky více než vy všichni, ve shromáždění však – abych poučil i druhé – raději řeknu pět slov srozumitelně, než tisíce slov ve vytržení.“ (1Kor 14,18-19) Dar glosolálie se v církvi postupně vytrácel, avšak tzv. montanistické hnutí v polovině 2. století si přisvojilo znovuobjevení této praxe. Pavlem požadovaný přímý vztah mezi hovořením v jazycích a porozuměním obsahu toho, co bylo vyřčeno, však montanisté bezstarostně obešli.⁶

Křesťané obdaření darem prorokování byli v korintské církevní obci trvale přítomni a lze předpokládat, že právě zde jich byl nemalý počet.⁷ Velmi pravděpodobně se nejednalo o proroky putující z jedné církevní obce do druhé, ačkoli ani jim nemělo být misijní nasazení cizí: „Budou-li všichni mluvit prorocky a přijde tam člověk nevěřící nebo nezasvěcený, bude vším, co slyší, souzen a usvědčován, vyjdou najevo věci skryté v jeho srdci, takže padne na kolena, pokoří se před Bohem a vyzná: ‚Vskutku je mezi vámi Bůh.‘“ (1Kor 14,24-25)

⁶ „Zdá se, že ve druhém století se tento dar již sotva pěstoval a prakticky zmizel. Také prorocký entuziasmus byl na ústupu. Právě proto vyzdvihuje ‚nové prorocství‘ tuto stránku věci jako podstatnou a považuje za známky pravého prorokování křečovitou extázi, která vyřadí vědomí a občas vyluzuje podivné, cizorodé výkřiky a zvuky.“ Von CAMPENHAUSEN, H. *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*. 1. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 1953, s. 207-208. Beiträge zur historischen Theologie 14.

⁷ „Korintská obec tehdy nečítala více než sto křesťanů. Jestliže Pavel příkazuje, aby dva nebo tři proroci hovořili v křesťanském shromáždění a druzí – pravděpodobně rovněž proroci – ‚posuzovali‘, co oni hovoří (1Kor 14,29), předpokládá tím, že počet proroků v Korintě byl výrazně vyšší než dva nebo tři. Snad i deset procent celého shromáždění mohlo být proroky.“ LUZ, U. Stages of Early Christian Prophetism. In: J. VERHEYDEN, K. ZAMFIR a T. NICKLAS, eds. *Prophecy and Prophecy in Jewish and Early Christian Literature*. 1st ed. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, s. 64. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 286. ISBN 978-3-16-150338-2.

Mezi Pavlovým usměrňováním kázně korintských církevních shromáždění a lukášovskou retrospektivou prvotní letniční zkušenosti církve lze ve Skutcích apoštolů nalézt spojnici právě v důrazu na srozumitelnost obsahu proroctví: „Všichni je slyšíme mluvit v našich jazycích o velikých skutcích Božích!“ (Sk 2,11b) Veliké Hospodinovy skutky byly pro lid Staré smlouvy spjaty s podivuhodnou událostí exodu: „Znáte dnes přece to, co vaši synové nepoznali a nevěděli, totiž napomínání Hospodina, vašeho Boha, jeho velikost, jeho pevnou ruku a vztaženou paži, jeho znamení a činy, které vykonal uprostřed Egypta.“ (Dt 11,2a) Prorokování v den Letnic a jeho samotný obsah vyjadřuje úžas nad právě takovou mimořádností Božích skutků, ačkoli obsah zvěstování se zde již týká zcela nové zkušenosti, utvářené oslavením vzkříšeného Pána a sesláním Ducha.⁸

Podle Pavla si nemůže nárokovat autenticitu jiné prorocké zvěstování než to, které vyznává Ježíše jako Pána: „Proto vám zdůrazňuji, že žádný, kdo mluví z Ducha Božího, neřekne: ‚Ježíš buď proklet, a že nikdo nemůže říci: ‚Ježíš je Pán (Kyrios)‘, leč v Duchu svatém.“ (1Kor 12,3) Zde není místo pro zjišťování, zda prorocká slova vyznání vyřčená ústy nejsou v rozporu s jednáním pronášejícího, jako je tomu v případě Ježíšova logia zaznamenaného u Matouše: „Ne každý, kdo mi říká ‚Pane, Pane‘, vejde do království nebeského; ale ten, kdo činí vůli mého Otce v nebesích.“ (Mt 7,21)⁹ Přesto však Pavel nepovažuje prorokování za nezpochybnitelný vrchol života v Duchu: „Kdybych měl dar proroctví (*proféteian*), rozumu měl všem tajemstvím (*mystéria*) a obsáhl všechno poznání (*gnósin*), ano, kdybych měl tak velkou víru (*pistin*), že bych hory přenášel, ale lásku (*agapén*) bych neměl, nic mi to neprospěje.“ (1Kor 13,2)

S láskou má ovšem prorocký dar společné to, že obdobně jako ona slouží k budování církevního společenství, zatímco mluvení jazyky samo o sobě takový požadavek nemůže splňovat: „Kdo ve vytržení mluví jazyky, mluví k svému užitku, ale kdo mluví prorocky, mluví k užitku církve.

⁸ „Z Petrova následného kázání (v. 16-36) lze usoudit, že se týkalo Ježíše a jeho vyvýšení, a zároveň vyjadřovalo díky za dar Ducha. Jeho řeč ovšem nelze jednoduše označit za misijní výzvu. Chvály měly jistě také misijní podtext, avšak nebylo to jejich prvotní úlohou a cílem.“ PETERSON, D. G. *The Acts of the Apostles*. 1st ed. Grand Rapids; Cambridge; Nottingham: Wm. B. Eerdmans; APOLLOS, 2009, s. 137-138. ISBN 978-1-84474-386-5.

⁹ „Proti těm, kdo se naprázdno dovolávají Kristova jména, stojí ten, kdo činí vůli mého otce v nebesích. Důraz na čin, věrnou poslušnost, oproti pouhému vyslechnutí, znalosti Boží vůle, anebo proti lichému vyznávání slovy, je vlastně již rabínské tradici. Ježíš v této věci plně pokračuje v kontinuitě (21,28-31; 23,3) a myšlenku potkáváme neztenčenou i v raně křesťanské mimokanonické literatuře.“ HÁJEK, M. *Evangelium podle Matouše: Část I: Výklad kapitol 1 – 9*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1995, s. 186. ISBN 80-7017-924-4.

Chtěl bych, abyste všichni mluvili jazyky, ale ještě více, abyste měli prorocký dar. Neboť ten, kdo mluví prorocky, znamená víc než ten, kdo mluví ve vytržení – ledaže by jeho řeč byla vykládána, aby z toho církev měla užitek.“ (1Kor 14,4-5) Nereálnost takovéhoho přání je ovšem Pavlovi zřejmá.¹⁰ Obdobně je tomu i s duchovním darem víry, který v míře, jež „hory přenáší“, také není a nemůže být dán každému.¹¹ Pozdnější list Titovi pak vyjadřuje přesvědčení, že dar Ducha byl všem zprostředkován skrze křest, který stvrdil jejich víru: „Zachránil nás obmytím, jímž jsme se znovu zrodili k novému životu skrze Ducha svatého. Bohatě na nás vylil svého Ducha skrze Ježíše Krista, našeho Spasitele...“ (Tt 3,5b-6)

V souvislosti s pojmenováním Ducha jako Parakléta, jehož příslibuje ve čtvrtém evangeliu v řečích na rozloučenou s učedníky samotný Ježíš (J 16,4b-15), se v novém světle může jevit i napomínání, povzbuzování či útěcha jako projevy prorokování v Duchu podle Pavla: „Ten však, kdo má prorocký dar, mluví k lidem pro jejich duchovní užitek, napomenutí i povzbuzení.“ (1Kor 14,3) Všechno toto jsou projevy téhož slíbeného Utěšitele: „Prospěje vám, abych odešel. Když neodejdu, Přímluvce (utěšitel, *paraklétos*) k vám nepřijde. Odejdu-li pošlu ho k vám.“ (J 16,7b) Je tak zřejmé, že ačkoli pavlovská i janovská tradice jsou každá svým vlastním způsobem zcela svébytné a na sobě přímo nezávislé, obě konvergují při snaze vystihnout působení Ducha. Evangelista Marek pak uvádí prorocký dar do souvislosti s očekávaným svědectvím v době pronásledování: „Až vás povedou před soud, nemějte předem starost, co budete mluvit; ale co vám bude v té hodině dáno, to mluvte. Nejste to vy, kdo mluví, ale Duch svatý.“ (Mk 13,11)

¹⁰ „Ke slovu *proféteute* by bylo možno připojit *pantes* a dodat, že Pavlovi nebyla cizí myšlenka, že by všichni křesťané měli být proroky. Avšak to je třeba ihned zúžit, neboť přání zde může mít obdobně fiktivní charakter jako v 1Kor 7,7, kde *theló* označuje přání, jehož nesplnitelnosti si je sám pisatel vědom.“ GREEVEN, H. Propheten, Lehrer, Vorsteher bei Paulus. Zur Frage der „Ämter“ im Urchristentum. In: K. KERTELGE, Hrsg. *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*. 1. Aufl. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977, s. 311. ISBN 3-534-06683-9.

¹¹ „Třebaže ‚víra‘ v 1Kor 13,2 samozřejmě neoznačuje víru, kterou potřebují všichni k ospravedlnění před Bohem, nýbrž je to víra mimořádná, zázračná, předpokládá nicméně Pavlova formulace ve v. 2b, že i apoštol Pavel si dovedl představit víru bez lásky. Ta je pak bezvýznamná.“ TICHÝ, L. *Chvála lásky: Interpretace a účinky 13. kapitoly prvního listu Korintánům*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, s. 60. ISBN 978-80-244-2052-3.

Prorokování

V řadách proroků se v rané církvi nacházely také ženy: „Každý muž, který se modlí nebo prorocky mluví s pokrytou hlavou, zneuctívá toho, kdo je mu hlavou, a každá žena, která se modlí nebo prorocky mluví s pokrytou hlavou, zneuctívá toho, kdo je jí hlavou.“ (1Kor 11,4-5a) Nejranější období církve zjevně znalo inkluzi žen do některých služeb nebo také ženy jako nositelky charismat, vykonávaných ve prospěch církevního společenství.¹² Ještě v průběhu prvního křesťanského století se ovšem jejich podíl na takovýchto úlohách zužoval: „Učit (*didasklein*) ženě nedovoluji.“ (1Tim 2,12a) Tato tendence později zesílila vzhledem k účasti žen pak na blouznivé praxi montanistů od poloviny 2. století.¹³ Spíše k ochraně než k vylučování žen mělo sloužit Pavlovo napomenutí: „Jako ve všech obcích Božího lidu, ženy necht' ve shromáždění mlčí. Nedovoluje se jim, aby mluvily; mají se podřizovat, jak to říká i Zákon. Chtějí-li se o něčem poučit, ať se doma zeptají svých mužů; ženě se nesluší mluvit ve shromáždění. [...] Pokládá-li se někdo za proroka nebo za člověka obdařeného Duchem (*pneumatikos*), měl by poznat, že to, co vám píšu, je příkázání Páně.“ (1Kor 14,33b-35.37)¹⁴ Je zřejmé, že některé z žen se i v korintské obci jako prorokyně osvědčily, a těžko lze tvrdit, že by do tohoto jinak všeobecně formulovaného zákazu byly zahrnuty.¹⁵

¹² „Na základě novozákonní zvěsti nebo rekonstrukce novozákonní doby nelze ukvapeně dokazovat omezení služby zvěstování slova pouze ve prospěch mužů. Pro tuto otázku je důležitý oddíl o charismatech a službách v 1Kor 12,4-31, který nevykazuje žádné známky jejich zvláštního omezení na základě pohlaví.“ KIRCHSCHLÄGER, W. *Die Anfänge der Kirche: Eine biblische Rückbesinnung*. 1. Aufl. Graz: Styria, 1990, s. 165. ISBN 3-222-11963-5.

¹³ „Ženy jsou prominentními představitelkami montanismu, což významně přispělo k odsouzení ze strany církve. Nabízí se tak významná paralela s pastorálními epištolami, kde protivníci dosahují mimořádného úspěchu u žen a autor proto zakazuje ženám učít a disponovat nepatřičnou mocí nad muži (1Tim 2,12).“ PIETERSEN, L. K. *The Polemic of the Pastors: A Sociological Examination of the Development of Pauline Christianity*. 1st ed. London; New York: T & T Clark International, 2004, s. 104. ISBN 0-567-08183-4.

¹⁴ „Pro opatření uvedené v 1Kor 14 se Pavel jednoznačně odvolává na slovo Páně (14,37). Pavlovský příkaz jistě nelze odůvodnit apoštolovým nepřítelstvím vůči ženám. Pavel chce naopak ženy uchránit veřejného posměchu pro případ, že kladou otázky. V antické době bylo běžné, že ženy byly snadněji vystaveny nebezpečí posměchu, pokud se podrobněji dotazovaly.“ BERGER, K. *Kommentar zum Neuen Testament*. 1. Aufl. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2011, s. 618. ISBN 978-3-579-08129-8.

¹⁵ „Takový zákaz je snadněji srozumitelný, netýká-li se žen, které se v církvi pravidelně a opakovaně osvědčovaly jako nositelky prorockého charismatu, a jako takové byly také uznávány, jak tomu mohlo být například v případech dcer Filipa, zvěstovatele evangelia (Sk 21,9).“ GREEVEN, H. Propheten, Lehrer, Vorsteher bei Paulus. Zur Frage der „Ämter“ im Urchristentum. In: K. KERTELGE, Hrg. *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*. 1. Aufl. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977, s. 313. ISBN 3-534-06683-9.

Rozpoznávacím znamením skutečného proroka byla především schopnost promlouvat ve zjevení: „Dostane-li se zjevení jinému ve shromáždění, ať ten první umlkne.“ (1Kor 14,30)¹⁶ Toto mimořádné charisma se však uskutečňuje pouze v harmonii s ostatními obdarováními, která pak teprve ve svém celku slouží budování církevního společenství: „Co z toho plyne bratří? Když se shromáždíte, jeden má žalm, druhý slovo naučení (*didachén*), jiný zjevení od Boha (*apokalypsin*), ještě jiný promluví ve vytržení (*glóssan*) a další to vyloží (*hermeneian*). Všechno ať slouží společnému růstu (k budování, *pros oikodomén*).“ (1Kor 14,26) Přesto však může existovat také individuální zjevení ve vytržení, jak o něm Pavel referuje z vlastní osobní zkušenosti: „Musím se pochlubit, i když to není k užítku; přecházím teď k viděním a zjevením Páně. Víím o člověku v Kristu, který byl před čtrnácti lety přenesen až do třetího nebe; zda to bylo v těle či mimo tělo, nevím – Bůh to ví. A víím o tomto člověku, že byl přenesen do ráje – zda v těle či mimo tělo, nevím, Bůh to ví – a uslyšel nevypravitelná slova, jež není člověku dovoleno vyslovit.“ (2Kor 12,1-4) Takováto jedinečná zkušenost však nemá místo ve společných křesťanských shromážděních: „Jestliže ve vytržení nepromluvíte jasné slovo, jak se má poznat, co bylo řečeno? Budete mluvit jen do vzduchu! Na světě je mnoho různých řečí a každá má svá slova. Jestliže však neznám význam těch slov, budu pro mluvícího cizincem a on zase cizincem pro mne.“ (1Kor 14,9b-11) Z toho ovšem vyplývá také rozdíl mezi mluvením jazyky v bohoslužebných shromážděních, jak je reflektuje Pavel, a glosoláliemi prvotní letniční zkušenosti popsané ve Skutcích: „Což nejsou všichni, kteří tu mluví, z Galileje? Jak to, že je slyšíme každý ve své rodné řeči [...]?“ (Sk 2,7b-8a)

Harmonie veškerých služeb a obdarování v církvi spočívá podle Pavla na pevném základě, daném Božím působením, v němž teologická reflexe posléze rozpozná jeho trojiční existenci: „Jsou rozdílná obdarování (*diareseis charismatón*), ale tentýž Duch; rozdílné služby (*diareseis diakonión*), ale tentýž Pán; a rozdílná působení moci (*diareseis energéma-*

¹⁶ „Porokování bez přijatého zjevení nemůže existovat. Podstata zjevení spočívá v tom, že prorok nedospěl k závěru vlastním přemýšlením a vlastními závěry, jak je tomu v případě moudrosti. Také se nejedná o takové nazírání nejvyšších pravd, jež by mohlo být vztaženo pouze na působení božského Ducha v člověku, na němž se zakládá gnoze. Zjevení se především soustředí na jediný předmět, přičemž poznání bezprostředně přistupuje k vlastnímu vědomí, které jej přijímá v jediném okamžiku, a právě proto je možno vnímat smysl tohoto zjevení.“ WEIZSÄCKER, C. *Das apostolische Zeitalter der Christlichen Kirche*. 3. Aufl. Tübingen; Leipzig: Mohr Siebeck, 1902, s. 564.

tón), ale tentýž Bůh, který působí všecko ve všech.“ (1Kor 12,4-6)¹⁷ Pro vnitřní rozvoj pavlovských obcí bylo rozhodující postupné vydělování některých charismat z bohatého vějíře mimořádných obdarování: „Jednomu je skrze Ducha dáno slovo moudrosti (*logos sofias*), druhému slovo poznání (*logos gnóseós*) podle téhož Ducha, někomu zase víra (*pistis*) v témž Duchu, někomu dar uzdravování (*charismata iamatón*) v jednom a témž Duchu, někomu působení mocných činů (*energémata dynaméon*), dalšímu zase prorocství (*proféteia*), jinému rozlišování duchů (*diakriseis pneumatón*), někomu dar mluvit ve vytržení (*gené glóssón*), jinému vykládat, co to znamená (*herméneia glóssón*).“ (1Kor 12,8-10) Takovéto dary se mohly v rozmanitých podobách projevat i v liturgických shromážděních a přispívat ke spontaneitě a variabilitě života pavlovských církví.¹⁸

Učitelé

Pavel však posléze uvádí ještě další, odlišně koncipovaný výčet struktury v rámci živého organismu církevních obcí: „A v církvi ustanovil Bůh jedno za apoštoly (*apostolous*), druhé za proroky (*profétas*), třetí za učitele (*didaskalous*); potom jsou mocné činy (*dynameis*), pak dary uzdravování (*charismata iamatón*), služba potřebným (*antilémpseis*), řízení církve (*kybernéseis*), řeč ve vytržení (*gené glóssón*).“ (1Kor 12,28) Lze předpokládat, že působení v církvi trvale působících proroků a ještě zřetelněji pak služba učitelů měly tendenci stávat se postupně charismaty trvalými, „úřady“.¹⁹ To je zřetelné z triády apoštolové – proroci – učitelé, jež je

¹⁷ „Otec je označen jako hybatel, který působí svoji láskou, Syn jako ten, který vládne, a Duch jako ten, jenž poděluje a rozdává. V jistém smyslu se Pavlova Trojice inspiruje vzorem starořímského domu, kde na sebe navazují produkce, správa a rozdělování.“ PERROT, Ch. *Ministri e ministeri. Indagine nelle comunità cristiane del Nuovo Testamento*. 1° ed. Cinisello Balsamo: San Paolo, 2002, s. 48. ISBN 88-215-4775-2.

¹⁸ „Tento seznam je překvapivý a jeho obsah je na první pohled velmi odlišný od dnes vykonávaných služeb. [...] Přesto lze rozlišit tři oblasti, v nichž se tyto služby uskutečňují: jedny označují vlastní činnost křesťanského učitele, jiné křesťanskou činnost směřující k dosažení spásy, a třetí pak křesťanskou službu slova, jež přináší zjevení Boží a vyjadřuje se v modlitbě.“ PERROT, Ch. *Ministri e ministeri. Indagine nelle comunità cristiane del Nuovo Testamento*. 1° ed. Cinisello Balsamo: San Paolo, 2002, s. 49. ISBN 88-215-4775-2.

¹⁹ „Proto lze říci, že charismatické pojetí církevní obce se otevírá organizačnímu upevnění prvků náležejících k ‚úřadu‘, jimiž jsou zejména autorita, trvalost a pojmenování.“ VÖGTLE, A. Exegetische Reflexionen zur Apostolizität des Amtes und zur Amtssukzession. In: R. SCHNACKENBURG, J. ERNST a J. WANKE, Hrsg. *Die Kirche des Anfangs. Festschrift für Heinz Schürmann zum 65. Geburtstag*. 1. Aufl. Leipzig: St. Benno, 1977, s. 542. Erfurter Theologische Studien 38.

předsazena dalším pěti různým Božím ustanovením v církvi.²⁰ Pavel má již také zřejmě na mysli zcela konkrétní pověřené osoby, které v církvi tyto úřady vykonávají.²¹ V pavlovských církevních obcích, jež se postupně stabilizovaly, bylo charisma vyučování později již pevně spjato s presbyterským úřadem, obzvláště ceněným v případech těch, „kteří nesou břemeno kázání a vyučování (*en logó kai didaskalia*).“ (1Tim 5,17b)

Zatímco bezprostřední osobní nebo spirituální kontakt s Kristem byl doménou především apoštolů a proroků,²² byli to právě učitelé, kteří přispěli k doktrinární stabilitě, jež nemohla být následně bez vlivu na konsolidaci vnitřního života místních církví.²³ V souladu s židokřesťanskou orientací Matoušova evangelia mohli být učitelé právě oni „zákoníci, kteří se stali učedníky království nebeského.“ (Mt 13,52b) Téže tradici je zavázán i list Jakubův,²⁴ který varuje: „Nechtějte všichni učit druhé, moji bratří:

²⁰ „První tři úřady jsou označeny jasnými pojmy, zatímco zbylé názvy dalších funkcí v církevní obci se zdají být rozvolněnější, neurčitější, významově nestálější a otevřenější [...] Trojice apoštolové – proroci – učitelé se vypočítává číselným pořadím *próton – deuteron – triton*, zatímco ostatní funkce jsou uvedeny do vztahu pouze příslovcem poté (*epeita*).“ ZIMMERMANN, A. F. *Die urchristlichen Lehrer: Studien zum Tradentenkreis der didaskaloi im frühen Urchristentum*. 2. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 1988, s. 107. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 12. ISBN 3-16-145196-1.

²¹ „Tato tři charismata považuje Pavel zjevně za nejdůležitější. Je třeba zaznamenat, že se zde nepojmenovávají charismata abstraktní, nýbrž jejich konkrétní nositelé, takže nikoli apoštolát, profétie a vyučování, nýbrž apoštolové, proroci a učitelé. To znamená, že nositelé těchto charismat vystupují jako profilovaná skupina nebo tak mají alespoň podle apoštolova přání vystupovat. Jako apoštol zařazuje Pavel sebe sama do první skupiny.“ GNILKA, J. *Die frühen Christen: Ursprünge und Anfang der Kirche*. 1. Aufl. Freiburg; Basel; Wien: Herder, 1999, s. 247. Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament. ISBN 3-451-27094-3.

²² „Počínaje samotným Pavlem nelze zúžit tyto apoštoly [...] na skupinu Dvanácti. Jejich autorita i nadále pramení z bezprostředního kontaktu s Nazaretským, nyní vzkříšeným. Poté jsou uvedeni proroci v roli Božích hlasatelů Vzkříšeného za mimořádného působení jeho Ducha.“ PERROT, Ch. *Ministri e ministeri. Indagine nelle comunità cristiane del Nuovo Testamento*. 1° ed. Cinisello Balsamo: San Paolo, 2002, s. 54-55. ISBN 88-215-4775-2.

²³ „Učitelé zřejmě tvořili dosti pevně sevěnou skupinu, jak to plyne z jejich způsobu práce, pravidelného vyučovaného a vyučujícího ‚předávání‘ a ‚přijímání‘ utvářející se a zčásti již utvořené tradice.“ Von CAMPENHAUSEN, H. *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*. 1. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 1953, s. 66. Beiträge zur historischen Theologie 14.

²⁴ „Styčné body lze nejlépe vysvětlit předpokladem společné tradice, přičemž je zjevné, že náš autor je obzvláště blízký tradici matoušovských logií, která tento pramen výroků dále rozvíjí. Je třeba mít na zřeteli, že i po fixaci předevangelních a evangelních písemných pramenů se mohlo při křesťanské výuce svobodně rozvíjet jejich ústní předávání.“ WANKE, J. *Die urchristlichen Lehrer nach dem Zeugnis des Jakobusbriefes*. In: R. SCHNACKENBURG, J. ERNST a J. WANKE, Hrsg. *Die Kirche des Anfangs. Festschrift für Heinz Schürmann*

vždyť víte, že my, kteří učíme, budeme souzeni s větší přísností.“ (Jk 3,1) Snad právě zkušenost s nekompetentními nebo samozvanými učiteli vedla autora listu ke kritice hříchů způsobených neukázněným jazykem: „Jím chválíme Pána a Otce, jím však také proklínáme lidi, kteří byli stvořeni k Boží podobě. Z týchž úst vychází žehnání i proklínání.“ (Jk 3,9-10a)

Oproti tomu list Židům předpokládá, že by zralí křesťané měli již sami znát obsah křesťanské nauky, takže vyučování se nabízí spíše jako nouzové řešení: „O tom by bylo mnoho co mluvit, ale je těžké vám to vyloužit, protože nejste ochotni slyšet. Za takovou dobu už byste měli být sami učiteli (*didaskaloi*), a zatím opět potřebujete, aby vás někdo učil abecedě Boží řeči; potřebujete mléko a ne hutný pokrm.“ (Žd 5,11-12)²⁵

Ještě dále směřuje první Janova epištola, která vyjadřuje odpor k šíření nauky dokétistickými heretiky, a potřebu vyučování za těchto okolností prakticky popírá:²⁶ „Toto jsem vám napsal o těch, kteří vás matou. Ale zsvěcení, které jste vy od něho (Krista) přijali, zůstává ve vás, takže nepotřebujete, aby vás někdo učil.“ (1J 2,26-27a) Zsvěcení, doslova pomazání (*chrisma*), je darem Ducha: „Že zůstáváme v něm a on v nás, poznáváme podle toho, že nám dal svého Ducha.“ (1J 4,13) Označení Ježíše Krista jako toho, který „přišel v těle“, zde má obdobný význam, jako pro Pavla vyznání „Ježíš je Pán“: obě vyznavačské formule potvrzují působení Ducha v tom, kdo je pronáší.

Uzdravování

V obou uvedených seznamech charismat či služeb v první epištole Korintským je nápadná také přítomnost daru uzdravování. Ten nechybí ani v závěrečném dodatku Markova evangelia, čítajícím celkem pět obdaro-

zum 65. Geburtstag. 1. Aufl. Leipzig: St. Benno, 1977, s. 500. Erfurter Theologische Studien 38.

²⁵ „Autorovo rozlišování mezi dvěma úrovněmi vzdělání je v Novém zákoně výjimečné, zatímco v řecké filosofii bylo běžné. Ačkoli obraz dětí pijících mléko, oproti dospělým, kteří jedí tuhý pokrm, připomíná způsob vyjadřování v 1Kor 2,1-3, autor se vydal novým směrem.“ THOMPSON, J. W. *Hebrews*. 1st ed. Grand Rapids: Baker Academic, 2008, s. 120. ISBN 978-0-8010-3191-5.

²⁶ „Radikální řecký filosofický monoteismus v sobě skrývá nebezpečí podceňování historické skutečnosti. Ta bude mnohými pojmána jako pouhé zdání (od *dokein*), což se projevílo v doketismu, který u Krista připouštěl pouze zdánlivé anebo aspoň utrpení neschopné tělo. V pozadí stojí řecký dualismus, hodnotící hmotnou stránku existence jako cosi negativního.“ POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 3. uprav. a podstat. rozšíř. vyd. Kostelní Vydří: Krytal OP – Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 117. ISBN 80-7195-000-9.

vání: „Ty, kdo uvěří, budou provázet tato znamení (*sémeia*): Ve jménu mém budou vyhánět demony (*daimonia ekbalousin*) a mluvit novými jazyky; budou brát hady do ruky, a vypijí-li něco smrtícího, nic se jim nestane; na choré budou vzkládat ruce a uzdraví je.“ (Mk 16,17-18) Daru činit mocná znamení se dovolává také samotný Pavel: „Znaky mého apoštolství se mezi vámi projevíly s přesvědčivou vytrvalostí, v znameních (*sémeiois*), divech (*terasín*) a mocných činech (*dynamesín*).“ (2Kor 12,12)²⁷

Také podle Lukášova líčení měl být například počátek misie v Samaří provázen taumaturgickými schopnostmi, které zde projevovat druhý ze sboru Sedmi: „Všichni lidé byli zaujati Filipovými slovy, když je slyšeli, a když viděli znamení, která činil. Neboť z mnoha posedlých vycházeli s velkým křikem nečistí duchové a mnoho ochrnutých a chromých bylo uzdraveno.“ (Sk 8,6-7) Filipova moc činit znamení vyvěrala z plnosti Duha a vkládání rukou apoštolů. Spojení slova s podivuhodnými činy zároveň navazuje na samotnou ježíšovskou tradici: „Všichni užasli a jeden druhého se ptali: ‚Co to je? Nové učení plné moci – i nečistým duchům přikáže, a poslechnou ho.‘“ (Mk 1,27)²⁸ Ještě Eusebius podává svědectví Ireneae z Lyonu z přelomu 2. a 3. století, jenž taumaturgické schopnosti křesťanů zdaleka neomezuje jen na období samotného počátku existence křesťanské církve: „Toliko nebyli s to vzkřísit modlitbami mrtvého, jak to činili Pán a apoštolové. Přece se však stávalo mezi bratřími, když celá místní církev z nějaké nutné příčiny o to vroucně prosila, že se duše zemřelého vrátila do těla a modlitbami svatých byl vrácen člověku život. [...] Vždyť někteří vyhánějí skutečně a opravdu d'ábla, takže dokonce často ti, kteří byli zbaveni zlých duchů, uvěřili a jsou nyní údy církve. Jiní mají dar předvídání (*prognósin*) budoucnosti, mají zjevení a prorokují. Jiní opět uzdravují nemocné vkládáním rukou. [...] Slyšíme, že mnozí bratři

²⁷ „K základům budování křesťanské obce přispívá očividně konání zázraků, jímž se apoštol prokazuje před svým pohanským publikem jako vyslanec mocně působícího Boha (v. 18). Avšak toto charismatické obdarování hraje spíše doprovodnou úlohu při zvěstování Kristova evangelia, v němž Bůh zjevuje svoji spásnou moc v eschatologické perspektivě (srov. Ř 1,16n). S tím také Pavel výslovně spojuje svá slova o budování společenství.“ GEBAUER, R. Charisma und Gemeindeaufbau: Zur oikodomischen Relevanz der paulinischer Charismenlehre. In: M. KARRER, W. KRAUS a O. MERK. *Kirche und Volk Gottes: Festschrift für Jürgen Roloff zum 70. Geburtstag*. 1. Aufl. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2000, s. 142. ISBN 978-3-7887-1828-2.

²⁸ „O skutečnosti, že apoštolové a raní zvěstovatelé uzdravovali nemocné a posedlé, nelze mít menší pochybnosti, podobně jako o Ježíšových uzdravováních a vyháněních demonů.“ WEISER, A. *Die Apostelgeschichte*. 1. Aufl. Leipzig: St. Benno, 1989, s. 120. ISBN 3-7462-0176-4.

v církvi mají dar prorokování (*protetika charismata*), odhalují ke prospěchu člověka věci skryté, skrze Ducha mluví rozličnými jazyky a vykládají Boží tajemství (*mystéria*).“²⁹

Představení církve

Předposledním ve výčtu charismat z 1Kor 12,28 je řízení církve, doslova její „kormidlování“ (*kybernésis*). Také v prvním listu Tesalonickým, nejstarším z Pavlova epistolária, se již uvádějí pověření nebo ke službě vyčlenění představení církve: „Žádáme vás, bratři, abyste uznávali ty, kteří mezi vámi pracují, jsou vašimi představenými v Kristu a napomínají vás.“ (1Te 5,12) Představení tak nepůsobí ve svém vlastním jménu, nýbrž ve jménu samotného Pána. Zároveň však mají mít Tesaloničtí mimořádnou úctu k projevům prorockých charismat: „Plamen Ducha nezhášejte, prorockými dary nepohrdejte.“ (1Te 5,19-20)³⁰ Jak zde, tak i v Korintě koexistují propojené charismata proroctví i vedení církve.³¹ Ani v Tesalonice se však nezdá, že by se v případě proroků jednalo o hostující itinerantní zvěstovatele, kteří by místní církev posléze opouštěli, jak o nich později svědčí především spis Didaché.³²

Pro označení představených, kterým je svěřeno řízení místních církevních obcí a jejichž význam narůstá v době apoštolovy nepřítomnosti, se zatím neustálila jednotná terminologie.³³ Typickou pravomocí tako-

²⁹ Ecclesiastica historia 5,9. In: *Patrologia Graeca*. vol. 20, s. 447-448.

³⁰ „Z Pavlova napomenutí také vyplývá, že působení Ducha v člověku není něčím, co by se zcela vymykalo lidské kontrole a součinnosti. Působení Ducha je možné bránit (zchášet plamen), a to nejen v sobě, ale i v druhém, pokud není jeho obdarování dán ve společenství dostatečný prostor.“ RYŠKOVÁ, M. *První list Tesalonickým*. 1. vyd. Praha: Centrum biblických studií AVČR a UK v Praze, 2007, s. 135. ISBN 978-80-85810-46-2.

³¹ „Často nastolovaná alternativa mezi charismatem a úřadem u Pavla neexistuje, protože působení Ducha je nedělitelné. V 1Kor 12,28 náleží pořadajícím Božímu jednání jak funkce příslušející jednotlivcům, tak také mimořádné schopnosti.“ SCHNELLE, U. *Theologie des Neuen Testaments*. 1. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007, s. 310-311. ISBN 978-3-525-03618-1.

³² „Často se předpokládá, že proroci a učitelé působili nad rámec jednotlivé místní církve a že byli ‚putujícími kazateli‘ z místa na místo. To ovšem nelze ze samotných pavlovských listů nikterak dovodit. Spíše je tomu tak, že příkladně pokračovali v práci uvnitř církevní obce, kterou apoštol nejprve ve velkém započal.“ Von CAMPENHAUSEN, H. *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*. 1. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 1953, s. 65-66. Beiträge zur historischen Theologie 14.

³³ „Proto se vedoucí církve nazývá v přístavním městě Korintu ‚kybernetik‘, je vlastně kormidelníkem tamní církevní obce. Obyvatelé Tesaloniky, úředníci a správního města, si také mohli něco konkrétního představit pod označením svých ‚představených‘.“ KIRCH-

výchto pověřených osob by jistě mělo být spravování finančních prostředků místní církve, avšak například sbírku korintských křesťanů pro jeruzalémské věřící ještě organizuje osobně sám Pavel: „V první den týdne necht' každý z vás dá stranou, co může postrádat, aby sbírka nezačala teprve tehdy, až k vám přijdu. Až budu u vás, vyšlu ty, které doporučíte, s průvodními listy, aby donesli dar vaší vděčnosti do Jeruzaléma.“ (1Kor 16,2-3) Výzva k uskutečnění sbírky prvního dne v týdnu svědčí o praxi nedělních shromáždění a v jejich rámci i kolekt, avšak je to až Pavel, nikoli někdo z místních představených korintské církevní obce, kdo se činí zodpovědným za vybrání peněz a jejich spolehlivé doručení potřebným.³⁴

Také Justinova Apologie z poloviny 2. století dokládá, že místní církve si spravovala získané finanční prostředky, což také předpokládalo pověřenou autoritu příslušného představeného: „Kdo jsme nade vše milovali majetek a peníze, nyní, co máme, odnášíme do společné pokladny a dělíme se o to se všemi potřebnými.“³⁵ Hermův Pastýř, spis přibližně o desetiletí předcházející Justinovu Apologii, specifikuje úlohu konkrétních nositelů úřadu v církvi – biskupů – při charitativní činnosti. Byli to totiž především oni (*episkopoi*), kdo měli ochraňovat ve své službě chudáky a vdovy. (Sim IX 27,2)³⁶

Oproti biskupskému pověření, o němž svědčí Pastýř, uváděl Pavel štedrost křesťanů ještě do souvislosti s charismaty: „Bůh má moc zahrnout vás všemi dary své milosti, abyste vždycky měli dostatek všeho, co potřebujete, a ještě vám přebývalo pro každé dobré dílo.“ (2Kor 9,8) Sami Korintští tak poslouží jeruzalémským křesťanům charismatem diakonie: „Přesvědčení touto vaší službou budou slavit Boha za to, jak jste se pod-

SCHLÄGER, W. *Die Anfänge der Kirche: Eine biblische Rückbesinnung*. 1. Aufl. Graz: Styria, 1990, s. 61. ISBN 3-222-11963-5.

³⁴ „Pokyny, jež Pavel dává pro přípravu ‚kolekty‘ ukazují, že takováto organizace ještě v nejnějším nebyla k dispozici. Jinak by Pavel nemusel vyzývat každého jednotlivce, aby dal stranou ušetřené peníze, které mu při setkání odevzdá. Také pro předání daru museli být v Korintu a Filipách nejprve zvoleni vhodní muži.“ Von CAMPENHAUSEN, H. *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*. 1. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 1953, s. 71-72. Beiträge zur historischen Theologie 14.

³⁵ Apologia prima 14. In: *Patrologia Graeca*. vol. 6, s. 347-348.

³⁶ „Episkopové pravděpodobně náleželi do kruhu presbyterů, avšak stále více se z něj vydělovali. Z jiných pramenů víme, že přibližně v této době se monoepiskopální struktura prosadila také v Římě, tedy relativně pozdě.“ HAHN, F. a H. KLEIN. *Die frühchristliche Prophezie: Ihre Voraussetzungen, ihre Anfänge und ihre Entwicklung bis zum Montanismus: Eine Einführung*. 1. Aufl. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2011, s. 146-147. Biblisch-Theologische Studien 116. ISBN 978-3-7887-2484-9.

řídili Kristovu evangelium a jak štědře se projevuje vaše společenství s nimi i se všemi.“ (2Kor 9,13)

V seznamu sedmi duchovních darů uvedených v listu Římanům je příznačná přítomnost úlohy představeného. Nechybí zde ani diakonický dar, který se již dříve projevil štědrá službou korintských křesťanů bratřím v Jeruzalémě,³⁷ avšak na prvním místě uvádí samo prorocké charisma: „Máme rozličné dary podle milosti (*charismata kata tén charin*), která byla dána každému z nás: Kdo má dar prorockého slova (*profeteian*), ať ho užívá v souhlase s vírou. Kdo má dar služby (*diakonian*), ať slouží. Kdo má dar učit (*didaskón*), ať učí. Kdo dovede povzbuzovat (*parakalón*), necht' povzbuzuje. Kdo rozdává (*metadidou*), ať dává upřímně. Kdo stojí v čele (*prostamenos*), ať je horlivý. Kdo se stará o trpící (*eleón*), ať pomáhá s radostí.“ (Ř 12,6-8) Prorocké slovo se má pronášet „podle víry“, což je bezesporu významné kritérium zkoumání a rozlišování duchů, při němž již mohla vystupovat do popředí autoritativní úloha představených církve.³⁸ Také první list Korintánům předpokládá rozpoznávání Ducha v prorocké řeči: „Z proroků ať promluví dva neb tři a ostatní ať to posuzují.“ (1Kor 14,29)³⁹

V kontextu listu Římanům je také pozoruhodné, že jako představená je uvedena také jáhenka Foibé: „Přijměte ji v Pánu, jak se sluší mezi věřícími, pomáhejte jí, kdyby vás v něčem potřebovala, neboť i ona byla pomocnicí (*prostatis*) mnohým i mně samému.“ (Ř 16,2) Přítomnost představených a absence misijních funkcí v seznamu listu Římanům svědčí

³⁷ „Jestliže zde Pavel označuje sbírku jako *diakonia* (v. 13), pak se zjevně jedná o stejnojmenné charisma (Ř 12,7), jímž je souhrnně pojmenováno projevování rozmanitých organizačních a charitativních úloh v církevní obci.“ GEBAUER, R. *Charisma und Gemeindeaufbau: Zur oikodomischen Relevanz der paulinischer Charismenlehre*. In: M. KARRER, W. KRAUS a O. MERK. *Kirche und Volk Gottes: Festschrift für Jürgen Roloff zum 70. Geburtstag*. 1. Aufl. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2000, s. 145. ISBN 978-3-7887-1828-2.

³⁸ „Pavel uvádí charisma ‚prorokování‘ a kvalifikuje jej záhadnou formulí ‚v souladu s analogií víry‘. Jakkoli je tato charakteristika raně křesťanské profétie stručná, jasně poukazuje na to, že prorocké projevy podléhaly určité regulaci. Tento text tak naznačuje kritérium, na jehož základě apoštol podle 1Te 5,20 a násl. očekával zkoumání prorocství.“ GILLESPIE, Th. W. *The First Theologians: A Study in Early Christian Prophecy*. 1st ed. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 1994, s. 50. ISBN 0-8028-3979-7.

³⁹ „V této rozpravě o darech udílených Duchem svatým Pavel upřesňuje, že apoštolové a učitelé mají zvláštní úlohu vůči prorokům, pronášejícím výroky, a někteří (*alloi*) jsou obzvláště vybaveni Duchem pro rozlišování duchů (*diakrisis pneumatón*).“ THISELTON, A. C. *The First Epistle to the Corinthians: A Commentary on the Greek Text*. 1st ed. Carlisle: Paternoster Press, 2000, s. 1140. ISBN 0-85364-559-0.

o výčtu služeb, jejichž nasazení směřuje dovnitř církevní obce, nikoli směrem vně, k misijní expanzi. Jak se ovšem konkrétní jednotlivci do těchto služeb ustanovovali nebo jakým procesem byli následně uznáváni za způsobilé vykonávat své úřady, se z bezprostředního kontextu Pavlových seznamů dozvědět nelze.⁴⁰

Stabilizace církevních struktur

V době pravděpodobného sepsání pozdějšího listu Efesanům byly již jednotlivé křesťanské komunity strukturovanější než v samotných prvopočátcích církve. Čelné místo zaujímají apoštolové a proroci, kteří svoji zakladatelskou službu církvi na jejím počátku odevzdali. Jsou zde však ještě další služby: „A toto jsou jeho dary: jedny povolal za apoštoly (*apostolous*), jiné za proroky (*profétas*), jiné za zvěstovatele evangelia (*euangelistas*), jiné za pastýře a učitele (*poiménas kai didaskalous*), aby své vyvolené dokonale připravil k dílu služby – k budování Kristova těla.“ (Ef 4,11-12) Na rozdíl od seznamu v listu Korint'ánům (1Kor 12,28) nejsou ke dvojici apoštolů a proroků přidružení učitelé, neboť úctyhodná paměť apoštolů a proroků jejich význam převyšuje.⁴¹

Kontext úryvku z listu Efesanům prozrazuje, že se zde rozmanité úřady a služby pojímají jako skutečná duchovní obdarování pro církev. Podnětem je autorovi žalmový verš v septuagintní verzi: „Proto je řečeno: ‚Vystoupil vzhůru, zjal nepřátele, dal dary lidem.‘“ (Ef 4,8; cf Ž 68,18-19) Na rozdíl od starozákonního textu je zde ovšem dárce sám Kristus, který nejprve vystoupil na nebe. Služebníci jsou tak pověřeni samotným oslaveným Kristem; proto nejsou osobami ustanovenými na základě

⁴⁰ „Pavel neuvažuje o tom, jakým způsobem lze obdržet službu v církvi, ať skrze volbu obcí anebo ustanovením a pověřením ze strany zakladatele obce. Pavel v Ř 12 a 1Kor 12 nepopisuje právní korporaci a její úřady, nýbrž hovoří o organismu a funkcích vedoucích členů, kteří jistě nebyli úředníky v právním slova smyslu, nýbrž lidmi požívajícími důvěru uvnitř vnitřně soudržného společenství.“ ROHDE, J. *Urchristliche und frühkatholische Ämter: Eine Untersuchung zur frühchristlichen Amtsentwicklung im Neuen Testament und bei den apostolischen Vätern*. 1. Aufl. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1976, s. 46. Theologische Arbeiten: Bd. 33.

⁴¹ „Zdá se, že autor epístoly Efesanům nepřipisuje zvláštní význam učitelům – *didaskaloi*. Ti již nestojí na třetím místě po apoštolech a prorocích, nýbrž propadají se na konec řady, zatímco evangelisty a pastýře zjevně znal a považoval je za stabilizované úřady, které lze jistě oprávněněji připojit k apoštolům a prorokům.“ ZIMMERMANN, A. F. *Die urchristlichen Lehrer: Studien zum Tradentenkreis der didaskaloi im frühen Urchristentum*. 2. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 1988, s. 116. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 12. ISBN 3-16-145196-1.

pragmatického uvažování nebo právních norem.⁴² Jejich úloha v církvi není organizátorská nebo „manažerská“. Kristus je daroval církvi proto, „aby své svaté připravil [...] k budování Kristova těla, až bychom všichni dosáhli jednoty víry a poznání Syna Božího, a tak dorostli zralého lidství, měřeno mírou Kristovy plnosti.“ (Ef 4,12-13)

V souvislosti se vztahem muže a ženy uvádí list Efesanům zcela zásadní princip soužití věřících: „V poddanosti Kristu se podřizujte jedni druhým.“ (Ef 5,21a) Za situace, kdy absolutní poslušnost všech křesťanů je vyhrazena samotnému Kristu, nelze hovořit o bezpodmínečné subordinaci těch, kdo nejsou nositeli úřadů, vůči ustanoveným či osvědčeným služebníků církve.⁴³ List Efesanům může také připomínat nekanonický prvokřesťanský spis Didaché (Učení dvanácti apoštolů), kde mají funkční i chronologickou přednost původní charismatické služby – v případě Didaché putující apoštolové, proroci a učitelé – před stabilními úřady v církevních obcích, totiž před episkopy a diakony, jejichž služba postupně nabývá subsidiární úlohu vůči působení charismatiků. (Did 15,1b) Učitelé, uvedení v epistole Efesanům společně s pastýři, již zjevně patří ke službám stabilně zřizovaným v církevních obcích. Úkolem nositelů těchto úřadů bylo především zabezpečovat jednotu a vnitřní organizační i věroučnou sevřenost církevních obcí a jejich ochranu před hrozícími rozkladnými tendencemi.⁴⁴

Dvojici pastýřů a učitelů jsou v pětičlenném seznamu církevních služeb v listu Efesanům předřazeni zvěstovatelé evangelia – evangelisté. Právě tímto titulem označuje Lukáš jednoho ze Sedmi, totiž Filipa: „Tam (v Cesarei) jsme navštívili Filipa, kazatele evangelia a jednoho ze Sedmi,

⁴² „Představují velkorysý dar oslaveného Krista a nejsou plodem dřívějšího ustanovení na právním základě. Jinak řečeno, církev neposkytuje služby sobě samotné, nýbrž je to sám Kristus, který je daruje, a to bez ustání.“ ROMANELLO, S. *Lettera agli Efesini*. 1^a ed. Milano: Paoline, 2003, s. 142. ISBN 88-315-2426-7.

⁴³ „Také křesťanský bratr obdržel svůj dar, svoji svobodu, svoji odpovědnost. Proto je každý na svém místě reprezentantem oslaveného Pána. Vůči Kristově přítomnosti (*praesentia Christi*) je třeba spravovat se s tapeinofrosu, nh – pokorou myslí, a to především proto, že se skrze ni setkáváme s nositelem charismatu.“ KÄSEMANN, E. *Amt und Gemeinde im Neuen Testament*. In: K. KERTELGÉ, Hrsg. *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*. 1. Aufl. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977, s. 188. ISBN 3-534-06683-9.

⁴⁴ „Ohledně úlohy těchto autorit ve 4. kapitole Efezským lze mít za to, že čím silněji se obec odchýlí od počáteční jednotící zkušenosti (křest, Duch), o to větší má církevní autorita příležitost etablovat se právě na základě těchto jednotlivých prvků. Idea organismu církve přitom působí ‚represivně‘ vůči odštěpencům (i proti jakékoli ‚elitě‘, která se neztotožňuje se současným vedením).“ BERGER, K. *Kommentar zum Neuen Testament*. 1. Aufl. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2011, s. 707. ISBN 978-3-579-08129-8.

a ubytovali se u něho. Ten měl čtyři neprovdané dcery, prorokyně.“ (Sk 21,8b-9) Je pozoruhodné, že prorokyněmi jsou zde Filipovy dcery, tedy ženy, snad aby se naplnilo příslibení letničního kázání, v němž se Petr odvolává na Joelovo proroctví: „A stane se v posledních dnech, praví Bůh, sešlu svého Ducha na všechny lidi, synové vaši a vaše dcery budou mluvit v prorockém vytržení, vaši mládenci budou mít vidění a vaši starci budou mít sny.“ (Sk 2,17; Jl 3,1) Oproti starozákonní předloze zde představení mláďenců před starce podtrhuje také mladistvý charakter samotné rodící se církve, i když jistě v idealizované podobě.⁴⁵ Prorokování Filipových dcer pravděpodobně nemělo v tehdejší pohanském světě očekávaný „věštecký“ charakter a projevovalo se nejspíše při bohoslužebných shromážděních křesťanů.⁴⁶

Jak je zřejmé na základě kvalifikace episkopů a diaconů, kteří podle Didaché slouží věřícím jako by byli proroky a učitelé, je zde určitá afinita právě těchto posledně jmenovaných služeb. Rozdíl mezi nimi spočívá ve vazbě na předanou nauku, ať ústní, ať již zaznamenanou písemně. V případě prorocké řeči ve vytržení je tato vazba oslabena ve prospěch spontánního vyjádření, zatímco učitelé se opírají o již ustálený naukový základ. Činnosti učitelů vděčí křesťanství také za předávání Ježíšových logií, jejichž shromažďování stálo na počátku prvních pokusů sepsat vypravování o událostech, „jak nám je předali ti, kteří byli od počátku očitými svědky a služebníky slova.“ (L 1,2)⁴⁷ Také slavení eucharistie je ve své podstatě založeno na vyučování toho, co Ježíš při poslední večeři ustanovil: „Já jsem přijal od Pána, co jsem vám také odevzdal: Pán Ježíš v tu noc, kdy byl zrazen, vzal chléb, vzdal díky, lámal jej a řekl: ‚Toto jest

⁴⁵ „Převrácení pořadí starců s jinochy, kteří zakusí sny a vidění – v Petrově řeči jsou nejprve zmíněni jinoši – lze hodnotit jako odkaz na skutečnost, že rozvíjející se církev sestávala převážně z mladých lidí. V řeči se také vyjadřuje přesvědčení o tom, že Kristus vyvýšený k Bohu vylil na své učedníky Ducha (Sk 2,33).“ GNILKA, J. *Die frühen Christen: Ursprünge und Anfang der Kirche*. 1. Aufl. Freiburg; Basel; Wien: Herder, 1999, s. 241-242. Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament. ISBN 3-451-27094-3.

⁴⁶ „Slovo *proféteuein* zde nemá význam helénistického předpovídání budoucnosti; jeho smysl se spíše blíží prvokřesťanskému charismatickému titulu ‚proroka‘ (a jeho užití v 1Kor 11 a 14), jemuž náleží pod náležitou kontrolou zvěstování v rámci uspořádané bohoslužby.“ SCHILLE, G. *Die Apostelgeschichte des Lukas*. 1. Aufl. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1983, s. 107. Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 5. ISBN 3-374-00354-0.

⁴⁷ „Mezi evangelistou a Ježíšem stojí především osoby očitých svědků (*autoptai*), dále ‚služebníci slova‘ (*hypéretai tou logou*), a konečně ‚mnozí‘ (*polloi*) vyprávěči. Vazba je proto dostatečně pevná a rovněž ověřitelná, protože ony události, které se mezi námi naplnily‘ (v. 1), jsou ještě nedávné.“ Da SPINETOLI, O. *Luca. Il Vangelo dei poveri*. 3° ed. Assisi: Cittadella, 1994, s. 45. ISBN 88-308-0215-8.

mé tělo, které se za vás vydává; to číňte na mou památku.“ (1Kor 11,23-25)⁴⁸

Výjimečný je postoj autora listu Barnabášova, jenž se výslovně vzdává učitelského nebo jiného titulu, který by snad vyjádřil jeho nadřazenost vůči adresátům: „Mnoho chci psát, ne jako učitel, ale jako milující jsem se snažil nezanedbat nic z toho, co známe – jsem váš služebník.“ (Bar 4,9) V tomto případě se ovšem nejedná o službu diakona, nýbrž o vyjádření pokorného vztahu pisatele vůči adresátům. Vůči jejich představeným pak směřuje prosbu, nikoli příkaz: „Prosím nadřízené: Přijmete-li nějakou mou radu dobrého poznání, mějte u sebe ty, jimž budete působit dobro; nepolevujte.“ (Bar 21,2) Vzhledem k takovému autorově postoji nelze pominout Ježíšovo logion, zaznamenané u Matouše: „Vy však si nedávejte říkat ‚Mistře‘: jediný je váš Mistr (učitel: *didaskalos*), vy všichni jste bratří. A nikomu na zemi nedávejte jméno ‚Otec‘: jediný je váš Otec, ten nebeský.“ (Mt 23,8-9)⁴⁹ Historicky první svědectví o otcovské autoritě, připisované konkrétní osobě, je vloženo do úst odpůrců Polykarpa ze Smyrny: „Otec křesťanů! Hubitel všech bohů! Ten, co každému vykládá, že se jim nemá obětovat ani klanět!“ (MPol 12,2b) Církev se musela také bránit proti agitaci falešných učitelů, jejichž působení postrádalo podle druhého Petra listu legitimitu, a kteří hráli obdobnou roli jako falešní proroci mezi lidem Staré smlouvy: „V Božím lidu bývali ovšem i lživí proroci; tak i mezi vámi budou lživí učitelé (*pseudodidaskaloi*), kteří budou záłudně zavádět zhoubné nauky a budou popírat Panovníka, který je vykoupil.“ (2Pt 2,1a)

Závěrem – nejvyšší Pastýř

V listu Efanům jsou v těsném spojení s učiteli uvedeni také pastýři, takže je na místě otázka, zdali se snad nejedná o jednu a tutéž službu. Téma

⁴⁸ „Vyučování je rovněž darem Ducha, nespočívá však v bezprostředních zjeveních, nýbrž v mezilidském předávání, a zprostředkuje důležité tradice, jako například Večeři Páně (1Kor 11,23 a násl.), o níž učitel nejen vyučuje, nýbrž má ji také slavit.“ HECKEL, U. *Hirtenamt und Herrschaftskritik: Die urchristlichen Ämter aus johanneischer Sicht*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2004, s. 71. Biblisch-theologische Studien 65. ISBN 3-7887-2034-4.

⁴⁹ „Zajímavé jsou dějiny působení Mt 23,9 vzhledem k přímo protirečícímu čestnému označení *abbas*, titulujícímu pouštní otce a později také další církevní hodnostáře. Prosadilo se zřejmě nejprve v Egyptě, ačkoli i zde podléhalo kritice. Celými dějinami výkladu se vinou výzvy k pokoře.“ LUZ, U. *Das Evangelium nach Matthäus*. 1. Aufl. Zürich; Neukirchen-Vluyn: Benziger; Neukirchener. 1997, s. 313-314. Teilband 3: Mt 18-25. ISBN 3-7887-1580-4.

„pastýře“ je v Novém zákoně spjato zejména s petrovskou úlohou: „Petr se zarmoutil nad tím, že se ho potřetí zeptal, má-li ho rád. Odpověděl mu: ‚Pane, ty víš všechno, ty víš také, že tě mám rád.‘ Ježíš mu řekl: ‚Pas mé ovce!‘“ (J 21,17b) Také sám Petr vyzývá v první epištole ostatní pastýře: „Starejte se jako pastýři o Boží stádce u vás, ne z donucení, ale dobrovolně, jak to Bůh žádá, ne z nízké zjištěnosti, ale s horlivou ochotou, ne jako páni nad těmi, kdo jsou vám svěřeni, ale buďte jim příkladem. Když se pak ukáže nejvyšší pastýř, dostane se vám nevadnoucího vavřínu slávy.“ (1Pt 5,2-4)⁵⁰ Sami oslovení však nejsou nositeli specificky označeného úřadu pastýřů, jedná se o starší, presbytery. Jedinečnost pastýřské služby samotného Krista, označeného v Petrově listu za svrchovaného pastýře, se rovněž zdůrazňuje v listu Židům: „A Bůh pokoje, který pro krev stvrzující věčnou smlouvu vyvedl z mrtvých velikého pastýře ovcí, našeho Pána Ježíše, nechť vás posílí ve všem dobrém, abyste plnili jeho vůli.“ (Žd 13,20-21a) Pouze on je svrchovaný Pán a jemu se musí podřizovat všichni učitelé a pastýři; pouze on je vzorem všech nositelů služeb a úřadů v církvi: „Já jsem pastýř dobrý.“ (J 10,11; 10,14)

Seznam bibliografických odkazů

Acta Apostolicae Sedis. 1983, vol. 75, pars II.

Apologia prima 14. In: *Patrologia Graeca*. vol. 6.

BERGER, K. *Kommentar zum Neuen Testament*. 1. Aufl. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2011. 1056 s. ISBN 978-3-579-08129-8.

Codex Iuris Canonici: Kodex kanonického práva: Úřední znění textu a překlad do češtiny. Latinsko-české vydání s věcným rejstříkem. 1. vyd. Praha: Zvon, 1994. 812 s. ISBN 80-7113-082-6.

Da SPINETOLI, O. *Luca. Il Vangelo dei poveri*. 3° ed. Assisi: Cittadella, 1994. 766 s. ISBN 88-308-0215-8.

Ecclesiastica historia 5,9. In: *Patrologia Graeca*. vol. 20.

GEBAUER, R. Charisma und Gemeindeaufbau: Zur oikodomischen Relevanz der paulinischer Charismenlehre. In: M. KARRER, W. KRAUS a O. MERK. *Kirche und Volk Gottes: Festschrift für Jürgen Roloff zum*

⁵⁰ „To, že Kristus je nazván ‚nejvyšším pastýřem‘ [...], znamená, že je nad ostatními pastýři církve tak vyvýšen, že je bude soudit v okamžiku své parúsie, a ovšem i to, že také oni jsou povoláni sdílet pastýřskou úlohu, která náleží pouze jemu.“ PENNA, R. *I ritratti originali di Gesù il Cristo: Inizi e sviluppi della cristologia neotestamentaria: II. Gli sviluppi*. 2° ed. Cinisello Balsamo: San Paolo, 1999, s. 254-255. ISBN 88-215-3880-X.

70. *Geburtstag*. 1. Aufl. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2000, s. 132-148. ISBN 978-3-7887-1828-2.
- GILLESPIE, Th. W. *The First Theologians: A Study in Early Christian Prophecy*. 1st ed. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 1994. 304 s. ISBN 0-8028-3979-7.
- GNILKA, J. *Die frühen Christen: Ursprünge und Anfang der Kirche*. 1. Aufl. Freiburg; Basel; Wien: Herder, 1999. 348 s. Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament. ISBN 3-451-27094-3.
- GREEVEN, H. Propheten, Lehrer, Vorsteher bei Paulus. Zur Frage der „Ämter“ im Urchristentum. In: K. KERTELGE, Hrsg. *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*. 1. Aufl. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977, s. 305-361. ISBN 3-534-06683-9.
- HAHN, F. a H. KLEIN. *Die frühchristliche Prophetie: Ihre Voraussetzungen, ihre Anfänge und ihre Entwicklung bis zum Montanismus: Eine Einführung*. 1. Aufl. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2011. 221 s. Biblisch-Theologische Studien 116. ISBN 978-3-7887-2484-9.
- HÁJEK, M. *Evangelium podle Matouše: Část I.: Výklad kapitol 1 – 9*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1995. 264 s. ISBN 80-7017-924-4.
- HECKEL, U. *Hirtenamt und Herrschaftskritik: Die urchristlichen Ämter aus johanneischer Sicht*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2004. 215 s. Biblisch-theologische Studien 65. ISBN 3-7887-2034-4.
- KÄSEMANN, E. Amt und Gemeinde im Neuen Testament. In: K. KERTELGE, Hrsg. *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*. 1. Aufl. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977, s. 173-204. ISBN 3-534-06683-9.
- KIRCHSCHLÄGER, W. *Die Anfänge der Kirche: Eine biblische Rückbesinnung*. 1. Aufl. Graz: Styria, 1990. 207 s. ISBN 3-222-11963-5.
- LUZ, U. *Das Evangelium nach Matthäus*. 1. Aufl. Zürich; Neukirchen-Vluyn: Benziger; Neukirchener. 1997. 561 s. Teilband 3: Mt 18-25. ISBN 3-7887-1580-4.
- LUZ, U. Stages of Early Christian Prophetism. In: J. VERHEYDEN, K. ZAMFIR a T. NICKLAS, eds. *Prophets and Prophecy in Jewish and Early Christian Literature*. 1st ed. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, s. 57-75. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 286. ISBN 978-3-16-150338-2.

- PENNA, R. *I ritratti originali di Gesù il Cristo: Inizi e sviluppi della cristologia neotestamentaria: II. Gli sviluppi*. 2° ed. Cinisello Balsamo: San Paolo, 1999. 626 s. ISBN 88-215-3880-X.
- PERROT, Ch. *Ministri e ministeri. Indagine nelle comunità cristiane del Nuovo Testamento*. 1° ed. Cinisello Balsamo: San Paolo, 2002. 276 s. ISBN 88-215-4775-2.
- PETERSON, D. G. *The Acts of the Apostles*. 1st ed. Grand Rapids; Cambridge; Nottingham: Wm. B. Eerdmans; APOLLOS, 2009. 790 s. ISBN 978-1-84474-386-5.
- PIETERSEN, L. K. *The Polemic of the Pastorals: A Sociological Examination of the Development of Pauline Christianity*. 1st ed. London; New York: T & T Clark International, 2004. 192 s. ISBN 0-567-08183-4.
- POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 3. uprav. a podstat. rozšíř. vyd. Kostelní Vydří: Krystal OP – Karmelitánské nakladatelství, 2006. 415 s. ISBN 80-7195-000-9.
- ROHDE, J. *Urchristliche und frühkatholische Ämter: Eine Untersuchung zur frühchristlichen Amtsentwicklung im Neuen Testament und bei den apostolischen Vätern*. 1. Aufl. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1976. 220 s. Theologische Arbeiten: Bd. 33.
- ROMANELLO, S. *Lettera agli Efesini*. 1^a ed. Milano: Paoline, 2003. 301 s. ISBN 88-315-2426-7.
- RYŠKOVÁ, M. *První list Tesalonickým*. 1. vyd. Praha: Centrum biblických studií AVČR a UK v Praze, 2007. 152 s. ISBN 978-80-85810-46-2.
- SCHILLE, G. *Die Apostelgeschichte des Lukas*. 1. Aufl. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1983. 492 s. Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 5. ISBN 3-374-00354-0.
- SCHNELLE, U. *Theologie des Neuen Testaments*. 1. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. 747 s. ISBN 978-3-525-03618-1.
- THISELTON, A. C. *The First Epistle to the Corinthians: A Commentary on the Greek Text*. 1st ed. Carlisle: Paternoster Press, 2000. 1446 s. ISBN 0-85364-559-0.
- THOMPSON, J. W. *Hebrews*. 1st ed. Grand Rapids: Baker Academic, 2008. 328 s. ISBN 978-0-8010-3191-5.

- TICHÝ, L. *Chvála lásky: Interpretace a účinky 13. kapitoly prvního listu Korint'ánům*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 204 s. ISBN 978-80-244-2052-3.
- VÖGTLE, A. Exegetische Reflexionen zur Apostolizität des Amtes und zur Amtssukzession. In: R. SCHNACKENBURG, J. ERNST a J. WANKE, Hrsg. *Die Kirche des Anfangs. Festschrift für Heinz Schürmann zum 65. Geburtstag*. 1. Aufl. Leipzig: St. Benno, 1977, s. 529-582. Erfurter Theologische Studien 38.
- Von CAMPENHAUSEN, H. *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*. 1. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 1953. 339 s. Beiträge zur historischen Theologie 14.
- Von HARNACK, A. *Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten: Urchristentum und Katholizismus*. 1. Aufl. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980. 186 s. ISBN 3-534-07504-8.
- WANKE, J. Die urchristlichen Lehrer nach dem Zeugnis des Jakobusbriefes. In: R. SCHNACKENBURG, J. ERNST a J. WANKE, Hrsg. *Die Kirche des Anfangs. Festschrift für Heinz Schürmann zum 65. Geburtstag*. 1. Aufl. Leipzig: St. Benno, 1977, s. 489-511. Erfurter Theologische Studien 38.
- WEISER, A. *Die Apostelgeschichte*. 1. Aufl. Leipzig: St. Benno, 1989. 377 s. ISBN 3-7462-0176-4.
- WEIZSÄCKER, C. *Das apostolische Zeitalter der Christlichen Kirche*. 3. Aufl. Tübingen; Leipzig: Mohr Siebeck, 1902. 700 s.
- ZIMMERMANN, A. F. *Die urchristlichen Lehrer: Studien zum Tradentenkreis der didaskaloi im frühen Urchristentum*. 2. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 1988. 258 s. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 12. ISBN 3-16-145196-1.

Doc. JUDr. Stanislav Přibyl, PhD., J.C.D.

Právnická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Kollárova 10
917 01 Trnava
Slovenská republika
standa.pribyl@volny.cz